

СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ В ПЕРІОД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті аналізується процес становлення європейської науки в період, який, зазвичай, розглядається як передісторія, період, що безпосередньо передував її виникненню. Автор демонструє, що рішення богословських суперечок мало набагато більший вплив на світогляд і природознавче знання, ніж вважається. У кінцевому рахунку, з точки зору автора, багато з кризових явищ, властивих сучасній західній культурі, пов'язані саме з певним типом богословської культури. І саме потреби теології стимулювали розвиток природничо-наукового знання.

Ключові поняття: Бог, богослов'я, віра, епоха Середньовіччя, культура, містицизм, мислення, наука, патристика, природознавче знання, схоластика, філософія, християнство.

Процес становлення наукового знання і формування європейської науки, як визначальної складової сучасної європейської цивілізації, вивчається вже тривалий час, проте значення періоду Середньовіччя у цьому процесі досліджене, на думку автора, недостатньо і досить однобічно. Уявлення про Середньовіччя як «темні віки» давно вже заперечене, проте воно все ж зберігається в уявленнях не тільки пересічних громадян, а навіть певних науковців. Дослідника віддалених у часі культур завжди підстерігає спокуса оцінювати їх досягнення у галузі наукових знань як «примітивні», «відсталі», «помилкові». Враження «примітивності» тут може виникати у зв'язку з тим, що, по-перше, дослідник приписує певним поняттям та поглядам своїх попередників інший зміст, по-друге, зі споконвічно упередженим ставленням.

Специфіка зазначеного періоду полягає в органічному синтезі філософсько-наукових знань з богословською проблематикою, тобто, з точки зору сучасної людини — в поєднанні непосредованого. Низка наукових проблем, таких як походження світу та людини, природа матеріальної речовини, світобудова, сенсу та спрямованості історичного процесу тощо розглядалися як частина віровчення.

Серед науковців, що займаються розробкою даної проблематики, треба назвати В.П. Гайдено та Г.А. Смірнова, які в своїй книзі «Западноевропейская наука в средние века. Общие принципы и учение о движении» докладно дослідили процес становлення наукового знання та наукового стилю мислення ще до формування науки в її класичному, характерному для Нового часу варіанті. П.П. Гайдено розробляє гносеологічну проблематику у середньовічних авторів та вплив християнського віровчення на становлення європейської культури. С.С. Неретіна й Г.В. Вдовіна досліджують особливості мовної фіксації й вираження філософсько-наукових й теологічних знань у зазначений період. Не можна не згадати роботи американського дослідника Е. Грандта, присвячені розвитку космологічних уявлень у період Середньовіччя. Нажаль, жодна з праць даного автора не перекладена українською. Те ж саме стосується таких авторів, як А. Кромбі та А. Койре, хоча обидва науковці працювали ще у першій половині минулого століття, їх роботи вже стали класикою.

Сучасні гуманітарні та природничі науки досягли значного розвитку, в тому числі завдяки внеску, зробленому мислителями Середніх віків та Античності, філософсько-наукові і релігійні знання яких не тільки генетично передують, а й визначають сучасну наукову картину світу та світогляд сучасної людини. Мета статті полягає у виявленні паралелей між способом розв'язання богословських проблем і реалізацією пізнавальної стратегії й способу дій в світі, у визначенні впливу середньовічних релігійно-філософських концепцій та природознавчих знань на генезу європейської науки та сучасних уявлень про світ і людину.

Християнські релігійно-філософські ідеї значно вплинули на становлення європейської науки та філософії. Розвиток наукової думки стимулювався потребою раціонального обґрунтування системи цінностей, укоріненої у християнському світогляді та релігійно-

філософському вченні. Як зауважують В.П. Гайденко та Г.А. Смірнов, наукове знання, включене до складу релігійної свідомості, набуває подвійного значення. По-перше, логічного, що містить суто раціональний опис досліджуваного предмета. По-друге, символічного значення, яке співвідносить певні характеристики логічних форм знання, такі як істинність, незмінність, позачасовість, з відповідними атрибутами Бога [1, 108].

Точкою відліку теоретичних побудов та основою раціонального знання стає поняття «Бог», яке забезпечує необхідний взаємозв'язок з реальністю. Бог не просто джерело буття, він і є саме істинне буття. Ідея єдиного Бога – ідеальної істоти, звільненої від тілесності, мала велике загальнокультурне значення. Безтілесність означає свободу від будь-яких обмежень, пов'язаних з матеріальністю й тілесністю. Така істота є не просто могутньою, а всемогутньою, не просто мудрою, а премудрою, всезнаючою. Бог не просто довго живе, він і є сама вічність і нескінченність. Він – абсолютно досконала істота. Зміна уявлень про Бога призводить до зміни знань про нього. Міркування про Бога набувають теоретичного, наукоподібного характеру. Одночасно, розвиток теології сприяє становленню нового розуміння природи Бога, осмислення та аналіз якої, в свою чергу, впливає на вирішення певних філософських та наукових питань, наприклад, таких як характер та сенс історичного процесу, співвідношення сутності та існування, питання філософської та наукової антропології тощо. Більше того, певні характеристики Божественної постаті запозичуються наукою та використовуються в якості методологічних принципів. Наприклад, ідея тріадності мала методологічне значення не тільки у філософії та богослов'ї, а й у науці. У складі будь-якого теоретичного знання завжди є ідеальні об'єкти з ідеалізованими характеристиками. Класична математика базується на понятті актуальної нескінченності, що надана нам у всіх своїх елементах. Тобто передбачається, що людина може сприймати та мислити нескінченну множину елементів як актуально задану цілісність. Абстрагуючись від факту, що людина може мати справу лише з обмеженою кількістю об'єктів, математик займає позицію об'єктивного спостерігача, всемогутнього та всезнаючого. Класична концепція істини, згідно з якою висловлення вважається істинним, якщо у світі реально існує стан справ, що описується у цьому висловленні, передбачає, що дослідник завжди, за будь-яких обставин, має можливість перевірити чи є воно істинним. Висловлення як би само собою співвідноситься з реальністю, і обов'язково є або істинним, або хибним. Ця концепція істини, впроваджена ще Арістотелем, по наш час використовується у науці. Отже, дослідник виступає у ролі всемогутнього та всезнаючого суб'єкта.

Якщо для сучасної людини наукове пояснення полягає у виявленні структури, складових певного предмета, його відношень та взаємодії з іншими предметами, то для середньовічного дослідника пояснити означає виявити єдину основу досліджуваного предмета, тобто для вичерпного пояснення треба виявити його відношення до вихідного джерела буття – Бога. Проте, якою є природа Бога – невідомо. Пізнати його сутність неможливо, оскільки він є трансцендентним, має нескінченну кількість характеристик і, через свою нескінченність, не може бути описаний засобами мови, тобто нескінченна кількість атрибутів не може бути описана скінченою кількістю мовних виразів. Діонісій Ареопagit писав, що Бог вище за будь-які імена та визначення: «... для Нього не існує ані слів, ані найменувань, ані знань; Він не є а ні темрявою, ані світлом, ані оманю, ані істиною; стосовно Нього не можливі ані ствердні, ані заперечні судження...» [2]. Трансцендентність говорить про його перебування поза створеним ним світом, поза буттям і небуттям. Отже, відсутність у людини відповідного досвіду (перебування у небутті, переживання вічності) обмежує можливість пізнати його.

Те, що відомо про Бога, відкрито ним самим у одкровенні. У створенні світу брали участь всі три іпостасі, але діяли по різному. Кожна іпостась містить ідеї, моделі світів, думки Бога про світ. Деякі з них реалізуються у визначений час, інші – не будуть реалізовані. Саме так утворюються певні закономірності, усталені послідовності подій, які формують закони нашого світу (фізичні, математичні, логічні, моральні тощо). Тому світ не опиняється у хаосі, в його устрої існує певна логіка. Кожна створена істота має смисл, значення, місце у задумі Бога, тобто свій «логос».

Бог є всемогутнім і всезнаючим, для нього нема неможливого. Іоанн Златоуст неодноразово вказує, що Бог здатен діяти всупереч природній закономірності. Природа не є самодостатньою та самостійною. Вона не має власної мети і власних законів. Коментуючи описання творіння світу у Старому Заповіті, Григорій Богослов стверджує, що фізичні властивості матерії та фізичні закони були визначені Божою волею. Отже, природні закони можуть бути змінені Богом і навіть скасовані. Тому зрозумілим є інтерес середньовічних вчених до рідкісних та дивних явищ і речей, усього, що вражає, є виключенням з правил. Всі вони свідчать, за Августином, про обмеженість пізнавальних здатностей людини і відносність уявлень про світ. Найбільшим дивом є світ як такий, природа як твір всемогутнього Бога.

Творіння не є одноразовим актом, воно продовжується по наш час. Безперервно підтримується існування створеного. Людина, піднята над усім створеним, над космосом, сама стає мікроскопом, у її душі відкривається нескінченність, яка своєю глибиною, незвіданістю і величчю може посперечатися з цілим всесвітом. «... Розумна душа ...вище себе не має іншої природи, крім Бога, Яким створив світ і Яким створена і вона...» [3]. Відповідно, самопізнання та самоаналіз, релігійний досвід і прагнення до трансцендентного визнаються більш важливими, ніж пізнання природи. Увага до внутрішнього душевного життя людини стимулює розвиток знання про людську душу і стає передумовою виникнення науки про душу – психології. Августин вважає внутрішнє почуття власного існування найбільш достовірним, оскільки воно незатемнене зовнішніми враженнями: «Якщо я помиляюся, отже, тому існую. Оскільки хто не існує, той не може, звичайно, і помилятися; отже я існую, якщо помиляюся» [4].

Арістотелівське вчення про вічність світу суперечить християнській креаціоніській теорії. Досить складним завданням для християнських теологів та натурфілософів було узгодження вчення філософа з релігійними догматами. Твердження Арістотеля розглядалися як вірогідні, а не істинні, оскільки він робив висновки, спираючись на знання, отримані з досвіду, тобто індуктивним шляхом. Догмати про трансцендентність і всемогутність Бога суперечать античним уявленням про космос як скінчену, завершену сферу, поза якою нічого немає. Всемогутність Бога знімає обмеження зі створеного ним. Схоласти 13-14 століття бачать лише одне можливе обмеження божественної всемогутності – формально-логічний закон несуперечності. За Арістотелем, світ не містить пустоти, вона поза світом. Християнська онтологія визнає пустоту фізичною аналогією богословського поняття «ніщо», з якого, за біблійськими текстами, Бог створив світ. Всюдисущість Бога означає його присутність як у створеному світі, так і поза ним, що передбачає існування актуальної нескінченності. Нескінченність, що для античної людини асоціювалася з хаосом, дурною нескінченністю, отримує позитивну цінність і стає передумовою формулювання ідеї однорідного геометричного простору, що не має «абсолютних» координат і місць.

Багато з теологів Середньовіччя зробили значний внесок у розвиток філософського та наукового знання. Цей факт наклав відбиток на характер досліджень, оскільки методи та принципи, які використовували у теологічних працях, застосовували також у наукових і філософських студіях. Прикладом реалізації богословсько-філософських ідей у природознавстві є космологічна теорія, запропонована Р. Гроссетестом (бл. 1168-1253). Він узгоджує методи арістотелівської квалітативної фізики з платонічним формально-математичним методом опису дійсності. Цінність математики та математичних методів, на його думку, полягає у тому, що в них поєднується сфера чуттєвого й умильного, що забезпечує достовірність результатів математичних числень. Взаємодія цих двох сфер відбувається завдяки світлу, яке являє собою межу між фізичним та математичним світами і має як фізичні, так і геометричні властивості. Світло – основа єдності всесвіту і перша форма всіх тіл, яка надає їм просторових характеристик. Світло – першоелемент природничих процесів і, одночасно, основа їх інтелектуального осягнення, вища частина людської душі. Оформлення матерії й утворення фізичних тіл відбувається за математичними формулами та численнями, завдяки розповсюдженню світла. У своїй праці «Про світло, або про начала форм» Гроссетест надає цілісну картину всесвіту. Твір є вдалим поєднанням теорій теології, філософії і науки 13 ст.,

синтезом християнської креаціоніської теорії, аристотелівської фізики та неоплатонічного еманацийного вчення. Творіння світу починається до початку часів. Бог творить світлову точку, в якій потенційно міститься всесвіт, влаштований згідно божественному задуму. Світлова точка є поєднанням першосвітла і першоматерії. Із неї, за фізико-математичними законами, починається випромінювання світла, яке захоплює матерію та розповсюджує її, утворюючи скінченну просторову сферу всесвіту. Утворення універсуму стає можливим завдяки вихідній властивості світла – нескінченному самовідтворенню. Всупереч Арістотелю Гроссетест стверджує реальне існування актуальної нескінченності, яка для людського розуму є неосяжною (людина здатна пізнавати дійсність лише поступово). Утворювати і мислити актуально нескінченні величини здатен лише Бог.

Починаючи із періоду середньовіччя все більшого значення набуває розвиток техніки. Хоча, як зауважують В.П. Гайденко та Г.А. Смирнов, для розвитку науки техніка ще не мала великого значення, оскільки наукове знання було суто теоретичним, «книжним». Воно спіралюся, головним чином, на спостереження, формально-логічне мислення і дуже рідко використовувалося експеримент як метод. Метою пізнання в той час була не практична користь, не перетворення природи заради більш ефективного використання її ресурсів людиною, а для вивчення її такою, якою вона постає у безпосередньому спогляданні, якою її створив Бог і саме для того, щоб наблизитися до нього. Будь-яке пізнання вважалося починаючи лише як богопізнання. Проте вже у ранньому середньовіччі спостерігався значний прорив у агротехніці, набули розповсюдження водні млини, а з періоду пізнього середньовіччя використовуються вітраки. Ручний труд, згідно з новою ідеологією, набуває поважного статусу. Фізична праця не вважається ганебною справою, більш того, вона аналізується та раціоналізується. Господарчі нововведення з'являються у чернечих спільнотах. Саме тут починають використовувати вітер та воду для того, щоб звільнитись від важкої фізичної праці і залишити час для молитов та богослужінь. За християнським врівнюванням людська особистість є цінністю, оскільки створена за образом Бога, у цьому ми всі рівні, тому важка монотонна фізична праця повинна бути удосконалена так, щоб не пригнічувати людську гідність, не заважати їй розвиватися.

Для античної культури механіка залишилася мистецтвом, цікавим «фокусом» і засобом обдурити природу. Подібне ставлення до винаходів людської кмітливості зберіглося і за часів Середньовіччя. Навіть у 16 столітті певні фізики вважали, що дані, здобуті завдяки телескопам, не можна використовувати в якості наукових аргументів, що «чудеса», які вони демонструють, не мають нічого спільного з пізнанням природи, а є лише результатом майстерності винахідника. Розвиток інструментальної техніки та механіки становив підґрунтя для створення умов, в яких ставали можливими точні виміри, визначення параметрів досліджуваного явища, відбувалося формування світоглядних передумов, на базі яких експериментальні методи починають сприйматися як адекватний спосіб пізнання природи. За часів Античності і протягом Середньовіччя вважалося, що точні виміри можливі лише у математиці, тобто у царині ідеальних об'єктів. Все, що стосувалося природних об'єктів, які містять матерію, зазнають змін, навіть небесні тіла, які розглядалися як наближені до ідеальних об'єктів і, нібито, складалися з особливої тонкої матерії – не можуть бути предметом дослідження точних наук. Фізика, так само як і галузь математики – астрономія, обов'язково передбачають певну погрішність у розрахунках та вимірах, і тому не є точними науками. Проте поступова математизація фізики починається саме з астрономічної галузі. Тому, як вважає П.П. Гайденко, не випадково, що серед засновників науки Нового часу саме астрономи – Коперник, Кеплер, Галілей.

Розуміння понять «матерія» і «речовина» відрізнялося від сучасного їх визначення. Наприклад, грецький богослов каппадокієць Григорій Нисський вважав речовину певною сукупністю ознак, таких як колір, форма, вага тощо. Будь-яка матеріальна річ утворюється із взаємодії якостей та сил. Колі взаємодія припиняється – зникає річ, а залишаються сили, з яких вона складалася [5, 340-341]. Матеріальний світ, по суті, утворюється завдяки взаємодії нематеріальних сил, що створені Богом.

Всесвіт, на думку середньовічних дослідників – досконалий витвір, а Бог – Великий Геометр, який розташував речі згідно з мірою, числом та вагою. Всесвіт скінчений, як

у просторі, так і в часі – це умова його пізнаності, але скінченим він є лише порівняно із Божественною вічністю та непізнаністю. Скінченність та ієрархічна структурованість світу визначає його осмисленість та доцільність. Розумна будова світу свідчить про існування Творця, а пізнання природи стає шляхом до пізнання Бога.

Християнство змінило характер уявлень про взаємовідносини Бога і людини. Бог прагне не матеріальних жертвопринесень, а жертвування людиною власної душі, плакання у собі певних духовних характеристик – чеснот. Саме жертвопринесення стає символом процесу пізнання та самопізнання. Християнські богослови реабілітують чуттєве пізнання. Догмат про втілення Бога та воскресіння плоті виправдовує чуттєвість і тілесність. Григорій Богослов говорить про необхідність спиратися на чуттєвий досвід. Августин вважає, що чуттєве пізнання дає достовірне знання, але чуттєвий досвід обмежений у силу природних причин, завжди можливий інший варіант такого досвіду.

Догмат про свободну волю людини склав основу нової християнської антропології. Людина розглядається як активна істота, здатна до творчої конструктивної діяльності і своєю творчістю подібна Богові. Визначальною рисою людської природи, поряд з розумом, вважається воля. Розум споконвічно спрямований до Бога. Віра, так само як і любов – це акт свободної волі, яка обирає предмет свого спрямування. Обидві вони вважаються вищими формами духовного життя людини.

Науково-природничі знання оцінювалися переважно за їх практичною цінністю. Це стосується не тільки таких наук як медицина, а й фізики і математики. Ставлення до знання визначалося авторитетом Священного Писання. Відповідно, будь-яке знання вважалося лише коментарем або символічною ілюстрацією істин, що містяться у священних текстах та творах авторитетних постатей. Коментарський твір часто-густо виявляється самодостатнім та самобутнім, проте копіляторська форма зберігається. Прагнення систематизувати й класифікувати знання реалізується у створенні так званих сумм, енциклопедій, етимологій. Прикладом раннього твору такого роду є «Етимологія» Ісідора Севільського (570-638 pp.), в якій викладені відомості з історії, космології, географії, теології тощо.

Для середньовічного наукового знання характерна невизначеність теоретичних засновків. Проте, як зазначають П.П. Гайденко і О.М. Шишков, існували дві основні дослідницькі програми, притаманні середньовічній епосі: аристотелівська (континуальна) та платонівсько-піфагорійська (математична). Здійснювалися спроби поєднати обидві програми, наприклад, у 14 столітті в творчості калькуляторів (Т. Брадвардина, Р. Сусета). Калькулятори намагалися описати за допомогою математичних методів ті розділи фізики Аристотеля, де досліджуються рух тіл, співвідношення опору і рушійних сил. Тенденція до розмежування спостерігається у вивченні небесних тіл. Математичні (птоломейські) та фізичні (аристотелівські) методи дослідження та опису астрономічних явищ не вдавалося узгодити, хоча сам Птоломей спирався у своїх поглядах як на платонівську, так і на аристотелівську програму. Наприкінці 13 століття астрономічна система, запропонована Аристотелем, була відкинута, а система Птолемея залишалася загальноприйнятною до 15 століття включно. Природничі ідеї Аристотеля підтримували переважно природознавці та лікарі, а ті, хто займався математикою, астрономією та оптикою спиралися на ідеї Платона та піфагорійців. Зміни, які відбувалися у платонівській та аристотелівській програмах у 13-14 столітті, були однією з передумов, що підготували наукову революцію Нового часу. Роберт Гроссетест одним із перших висловлює думку про необхідність створення нової експериментальної науки та розширення сфери раціонального пізнання природи. Його концепція визначила шляхи розвитку наукової думки практично до 17 століття. Гроссетест виділяє три складові наукової методології – індуктивний метод, експеримент та математичний апарат. Він розробляє теорію експерименту. Наукове дослідження, за Гроссетестом, можна умовно поділити на два етапи: індуктивне пізнання причин за їхніми наслідками та дедуктивне пояснення наслідків на основі раніше досліджених причин. Процес індукції розглядається як поступове інтелектуальне сходження від дослідження окремих випадків до їх першопричин і принципів. Дедукція – раціональне пояснення причин та принципів існування дослідженого явища. Експеримент

виконує функцію критерію істини індуктивно-дедуктивного теоретизування. Математичне моделювання стає методом пізнання досліджених явищ та визначення тенденції їх змін. Гроссетест також пропонував власне рішення важливої методологічної проблеми – вибору серед декількох конкуруючих гіпотез – метод фальсифікації.

Оскільки звичного для сучасної культури поділу світогляду на науковий і релігійний не існувало, не дивним для того часу був трактат Альберта Великого (бл. 1193-1280) «Маленька книжка про алхімію». Він містить енциклопедичне викладення теоретичних та практичних алхімічних знань, а для сучасного науковця цікавий як приклад псевдонаукового твору, який, проте, передував виникненню такого унікального явища в історії людської цивілізації, як європейська наука. У трактаті досить докладно описані алхімічні практики, які являють собою щось середнє між власне науковими дослідженнями та магічними ритуалами. Назви хімічних компонентів старанно зашифровані, вони можуть бути зрозумілими лише посвяченому. Джерелом алхімічних технологій були не тільки знання християнських дослідників, вони увібрали у себе греко-єгипетський досвід та знання, запозичені у арабських мислителів. Алхімічне теоретизування, а особливо алхімічна практика, здавалися дуже підозрілими представникам християнської церкви, оскільки спиралися на магію, заборона якої сягає ще дохристиянського періоду Римської імперії, а сам спосіб дій алхіміка часто нагадував пародію на християнські обряди. У алхімічних дослідках змішують те, що змішати неможливо – реальні хімічні речовини та філософські поняття, магичні заклинання та елементи християнського богослужіння. Багато з практичних порад алхіміків пізніше були запозичені в якості дієвих прийомів роботи з хімічними сполуками, але більшість дослідів є невідтворюваними та неправдоподібними.

Цікавим прикладом поєднання містики і математики, проте досить характерним для дослідників часів середньовіччя, є твори каталонського теолога-містика, логіка і математика Раймунда Луллія (бл. 1232-1316). У стані містичного осяяння він отримав новий спосіб навернення іновірців: особливе «комбінаторне мистецтво» – метод логічного виведення з вихідних понять нових істин, у першу чергу істин християнського віровчення. Луллій заперечував теорію подвійної істини і вважав, що в основі раціонального мислення людини, будови світу і задуму Бога – єдина логіка. У його концепції світ є ієрархічною системою, що керується комбінацією загальних понять, вищі з яких – божественні атрибути (чесноти). Тобто, створений світ – втілення божественних понять, здійснення задуму Бога. Відповідно, раціональне мислення, відтворюючи логічний зв'язок понять, здатне розкрити логіку самої дійсності і, отже, досягнути вихідний задум Бога, навіть природу божественного. Проте цей факт не зменшує моральнісної цінності віри, а доводить, що істини розуму не суперечать істинам віри і можна, спираючись лише на раціональні аргументи, подолати будь-які єретичні забобони. У вченні Луллія відчувался вплив концепції реалістів та ідей іудейських філософів-каббалістів. Цей теолог-містик прагнув створити пристрій, який би механічно відтворював логічні операції і, таким чином, надавав можливості будь-якій людині без попередньої підготовки виробляти нове знання. Принцип роботи пристрою ґрунтувався на формалізації логічних дій і комбінуванні вихідних понять – начал будь-якого знання. Луллій вважав, що комбінаторний принцип можна застосовувати у всіх сферах знання, оскільки він визначає елементарні, очевидні засновки всіх наук. Задуми та ідеї Раймунда Луллія досліджували і розвивали Н. Кузанський та Дж. Бруно, а Г. Лейбніць звертався до його праць під час розробки власного варіанту математичної логіки. Ідеї створення єдиної всевітньої мови, логічних машин, що здатні мислити, штучних мов – також можна знайти у творах Луллія.

Отже, в епоху Середньовіччя були визначені поняття, що склали основу науки Нового часу: поняття пустоти, нескінченності, нескінченного руху по прямій, а також сформульована вимога виключення телеологічного принципу з пояснення явищ та процесів і виявлення діючих причин. Висновок, до якого приходять середньовічні богослови, наступний: раціональні методи пізнання не протистоять вірі, а доповнюють її, а пізнання і його результат – істинне знання – є її підґрунтям. Жодна людина не починає пізнання з нуля, і в цьому сенсі віра передусє будь-якому розумінню та пізнанню. Людський розум в актах

пізнання співвідносить результати власної діяльності з критерієм істини, який є абсолютно об'єктивним і правильним, оскільки не залежить від людини і не створюється нею. Цей критерій – Бог. В самому процесі пізнання присутня надприродна складова. В ньому нема чіткої межі між природним (нормальним) і надприродним, тобто таким досвідом, що виходить за рамки буденності. Пізнання не має меж, є певний масштаб людського мислення, у кожного свій, є притаманні кожній конкретній епосі границі раціонального пізнання, що задаються саме цим масштабом. Віра перевершує людський розум, оскільки вона здатна виявити знання, непідвладне розуму. За православним віровченням, єдиним обмеженням людської природи і розуму є гріховність та наслідки, що випливають із неї. Людина створена досконалою, природних меж її розуму та пізнання немає. Викривлення та обмеження починаються після гріхопадіння. Гріх спотворив, скалічив людину, отже, для акту розуміння й пізнання потрібні особливі умови та надприродні зусилля. Бог весь час, так би мовити, підтягує, страхує людину, підіймає її до рівня розуміння. Можна стверджувати, що згідно з християнським віровченням, розум сучасної людини – це уламок від наданого споконвічно, в момент творіння. А віра – це надприродний спосіб підтримувати те, що залишилося в робочому стані.

Питання про співвідношення богословського і філософсько-наукового знання (віри і розуму) характерне для західноєвропейської інтелектуальної традиції з її схильністю до секуляризації та активізмом, успадкованим від аристотелівської філософії. Західноєвропейські теологи акцентували увагу на гносеологічному аспекті віри. Для Августина, так само як для Фоми Аквінського, віра – основа пізнання, яка спрямовує мислення до істини, вона є визначною складовою свідомості, а мислення – підґрунтя віри. На думку грекомовних богословів, віра передусє філософсько-науковому пізнанню (так вважав Василь Великий), а релігійна віра – пропорційна глибині розуміння віровчення, місткості людської душі. Віра розглядається не тільки як підстава гнозису, а як фундаментальна характеристика буття людини, навіть його основа, що визначає мету існування та діяльності у створеному світі. Бог постає як *ἀλόγεον*. Останнє слово з грецької перекладається не тільки як істина, явлення неприхованості буття (саме так його тлумачить М. Гайдеггер), а ще й як вічність.

Віра не вичерпується суб'єктивним аспектом – актом свободної волі людини, вона містить в собі свій об'єкт, який робить її хибною або істинною. Віра у Божественну істину є, за Діонісієм Ареопагітом, єднанням з нею. Істинна віра, певною мірою, тяжіє над людською волею, оскільки її об'єкт не залежить від людини. Віра є природним станом людини, визначає цілісність та повноту буття, гармонізує й з'єднує розум, волю, почуття, тобто, з точки зору східних християнських богословів, віра є не тільки однією з властивостей людини, вона є вираженням цілісності людської природи.

Розуміння наукового знання в період Середньовіччя значно відрізнялося від сучасного його тлумачення. Всі наукові знання існували під загальною назвою "філософія", але філософствуванням вважався також особливий аскетичний стиль життя ченців, міркування (медитації) про смерть. Таке розуміння філософії несе явний вплив античної традиції. Її філософським джерелом є платонівський "Федон" з його ідеєю підготовки до вмирання як філософської справи та її осмислення в неоплатонізмі. Відповідно, чернець також має право називатися філософом, оскільки практично реалізує певні філософські твердження. Іоанн Дамаскін писав, що філософія є міркуванням про смерть, а Мойсей за традицією, започаткованою ще Філоном Олександрійським, отримує ім'я "філософа пустелі".

Принципи світобудови відображаються в особливостях упорядкування й структурування знання. Всесвіт є єдиною ієрархічно й телеологічно організованою системою, в якій кожна істота має власне місце та призначення. Його вінцем є трансцендентний Бог, а основою матеріальний світ, в якому відтворюються тріадність творця, небесна ієрархія відображається в земній. Вищим вважається знання, що базувалося на одкровенні – богослов'я. Його перевага, за Григорієм Паламою, полягає у достоїнствах предмета досліджень і в тому, що воно не залежить від плінних мирських подій та знань. Природознавче знання визнавалося вторинним.

В умовах сучасного світу ані філософія, ані богослов'я не можуть замінити собою наукове

знання, проте вони визначають способи осмислення всесвіту, напрямок інтелектуальних студій і шляхи наукових пошуків. Вони надають цілісне бачення реальності і постають як сфери пізнання, що відрізняються за своїми цілями й методами, але є вкрай значущими. Їх основне завдання, як і століття тому, полягає у формулюванні причин існування світу, пошуках його вищих цілей і визначенні унікальної ролі людини у всесвіті.

Література:

1. Гайденоко В.П., Смирнов Г.А. Западноевропейская наука в средние века: Общие принципы и учение о движении. - М.: Наука, 1989. - 352 с.
2. Дионисий Ареопагит. Мистическое богословие. Послание к Тимофею св. Дионисия Ареопагита. – [Электронный ресурс] / Седмица.RU Церковно-Научный Центр «Православная Энциклопедия». – Режим доступа: <http://www.sedmitza.ru/text/570195.html>, свободный.
3. Августин Блаженный. О граде божьем. Книга 10, Глава 2. – [Электронный ресурс]/Библиотека учебной и научной литературы. – Режим доступа: http://sbblio.com/biblio/archive/avgustin_o/09.aspx, свободный.
4. Там само. – Книга 11, Глава 26.
5. Несмелов В. Догматическая система святого Григория Нисского. – Казань: Типография Императорского Университета, 1887. – 664 с.

Бондарь Светлана Валерьевна

Становление научного познания в период Средневековья

В статье анализируется процесс становления европейской науки в период, который чаще всего рассматривается как предыстория, период, который непосредственно предшествовал её возникновению. Автор демонстрирует, что решение богословских споров имело гораздо большее влияние на мировоззрение и природоведческое знание, чем считается. В конечном счете, с точки зрения автора, многие кризисные явления, свойственные современной западной культуре, связаны именно с определенным типом богословской культуры, и именно потребности теологии стимулировали развитие естественнонаучного знания.

Ключевые понятия: Бог, богословие, вера, культура, мистицизм, мышление, наука, природоведческое знание, патристика, схоластика, философия, христианство, эпоха Средневековья.

Bondar Svitlana

Formation of scientific knowledge in the Middle Ages

The article analyzes the process of formation a European science in the period, which is considered as prehistory, the period immediately preceding its arising. The author shows that the solution of theological disputes had much more influence on the world outlook and natural sciences than is generally consider. Ultimately, from the point of view of the author, many crises inherent in modern western culture is connected with a specific type of theological culture. Theology has stimulated the development of scientific knowledge.

Key terms: Christianity, culture, faith, God, the Middle Ages, mysticism, nature-study, patristic, philosophy, science, scholasticism, theology, thinking.